

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/29, p. 225-237

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12540>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Prof. Dr. Davut KILIÇ –
Yrd. Doç. Dr. İbrahim SEZER

This article was checked by iThenticate.

ORTAÇAĞDA YERLEŞMELERİN SINIFLANDIRILMASINA MODERN YAKLAŞIM; İBN HALDUN

*Süleyman ELMACI**

ÖZET

Yerleşme, mekânı kullanma biçimidir. Aynı zamanda insan-yer ilişkisinin somutlaşması, gerçekleşmesi durumudur. Bu bağlamda yerleşme, Coğrafya bilim alanının insan- yer ilişkisini değerlendirirken üzerinde durduğu önemli konulardan biridir. Bu insan-yer ilişkisindeki tartışma, değerlendirme ve açıklamalar, belirlenen kriterlere göre ortaya çıkarılan sınıf veya çeşitler ile onların özellikleri üzerinden yapılır.

Orta çağda birçok medeniyetin ortaya çıkış yeri olan Akdeniz havzasında doğmuş, bu dönemin şartlarında farklı kaynaklardan faydalanarak iyi bir eğitim almış olan İbn Haldun; havzadaki farklı şehirlerde çeşitli devlet memurluğu görevlerinde bulunduğu gibi bunlardan uzak kırsal alanlarında da belli sürelerde yaşamını devam ettirmiştir. Coğrafyanın temel inceleme ve araştırma yöntemlerinden gezi ve gözleme özellikle önem vererek yerleşmeler ve onların özelliklerini ortaya çıkarıp sınıflandırmalarını yapan İbn Haldun deneysel bir bakış açısıyla bu değerlendirme ve açıklamaları gerçekleştirmiştir. Yaşadığı dönem ve yerleri iyi analiz etmesi, yapmış olduğu değerlendirme ve açıklamaların akademik anlamda kıymetini artırmıştır.

Bugün üzerinde durulan ve tartışılan yerleşmelerin sınıflandırılması ve bunun için kullanılacak kriterler konusuna o günden ışık tutan Haldun, bugün değerlendirmeler için esas kabul edilen ölçütlere yakın ölçütler kullanarak, günümüzde geçerliliğini koruyan açıklamalar yapmıştır. Bu değerlendirme ve açıklamalarla birbirinden farklı iki yaşam biçimine bağlı iki farklı yerleşme tespiti yapmış bunların özelliklerini belirtmiştir.

Araştırmada; diğer çalışmalardan da yararlanarak, yerleşmelerin sınıflandırılması ve kriterler konusunda Haldun'un Mukaddimesi esas kabul edilip, değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, hadara yerleşmeler, bedevi yerleşmeler, şehir yerleşmeleri, kırsal yerleşmeleri

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi. El-mek: suleymanelmaci@hotmail.com

A MODERN APPROACH ON THE CATEGORIZATION OF HABITATIONS IN THE MIDDLE AGES; IBN HALDUN

ABSTRACT

The habitation is a way of using a place. Similarly, it is the case that the man-place relationship becomes concrete and occurs. In this sense, it is one of the important subjects that the science field of geography emphasizes it while evaluating the man-place relationship. The discussion, evaluation and explanations on this man-place relationship are made through their properties with the classes or varieties which are revealed by the criteria that are determined.

Ibn Haldun who was born in The Mediterranean Basin which is the occurrence place of the middle age's many civilizations and who received a well education with the use of different sources in this period's conditions; had the various duties in civil service in the different cities in the basin and he maintained his life in the far rural areas from them in the certain periods. Ibn Haldun who made a point especially of the trip and observation from the geography's main review and research methods, who revealed the habitations and their properties and categorized them made this evaluation and explanations in an experimental viewpoint. It increased the academic value of his evaluation and explanations that he analyzed his period and places well.

Haldun who illuminated the subject of the habitations' categorization, which have been considered and discussed today, and the criteria which will be used for it made the explanations which survive today, with the use of close criteria to the criteria that are accepted as a basis of the evaluations today. He determined two different habitations which were connected to two different lifestyle with these evaluation and explanations and he stated their properties.

In the research; Haldun's Introduction about the habitations' categorization and the criteria was based on, and its evaluation was made, with the use of other studies.

STRUCTURED ABSTRACT

The habitation is a way of using a place. Similarly, it is the case that the man-place relationship becomes concrete and occurs. In this sense, it is one of the important subjects that the science field of geography emphasizes it while evaluating the man-place relationship. The discussion, evaluation and explanations on this man-place relationship are made through their properties with the classes or varieties which are revealed by the criteria that are determined.

Ibn Haldun who was born in The Mediterranean Basin which is the occurrence place of the middle age's many civilizations and who received a well education with the use of different sources in this period's conditions; had the various duties in civil service in the different cities in the basin and he maintained his life in the far rural areas from them in the certain periods. Ibn Haldun who made a point especially of the trip

and observation from the geography's main review and research methods, who revealed the habitations and their properties and categorized them made this evaluation and explanations in an experimental viewpoint. It increased the academic value of his evaluation and explanations that he analyzed his period and places well.

Haldun who illuminated the subject of the habitations' categorization, which have been considered and discussed today, and the criteria which will be used for it made the explanations which survive today, with the use of close criteria to the criteria that are accepted as a basis of the evaluations today. He determined two different habitations which were connected to two different lifestyle with these evaluation and explanations and he stated their properties.

In the research; Haldun's Introduction about the habitations' categorization and the criteria was based on, and its evaluation was made, with the use of other studies.

It is a fact that the habitation and their categorization the criteria which are used to make the differentiation transaction are the subjects that the science of geography and the people who are engaged in this science have emphasized from the past to today and that this concentration requires to be shown. Even if the beginning of systematics or typology in this sense is stated as the second half of 18. Century and the beginning of 20. Century, even if there aren't the categorization criteria, it is known that the date of description goes back to B.C.

In this sense, Ibn Haldun who lived in the middle age but whose views and ideas that he explained haven't been overcome today ; the result of his knowledge, that he observed and evaluated his environment well, he brought them with the mind exercise together, and his forward looking perspective or his broad perspective caused that he revealed a perception , viewpoint which will illuminate the next centuries. His explanations that he made on the habitations and he sustained its value are the base of study. The meta analysis was made as the method.

When we describe the geography as the relationship and interaction between the place-man; the trip-observation is necessary in order to create a perspective related to the perception of place its recognition, evaluation, comparison with the others, categorization and to the future about how the place and place-man relationship will be better with their usage, it is a necessity. Moreover, the evaluation of an event- a fact will be made according to the geography's main principles (distribution, connection and causation) only with the scientific trip and observations which will be made to the terrain. This connection between the trip-observation and geography became a determinant for Haldun's views and evaluations. Haldun that one of the important sources, that he utilized, is his environment starts from the base of realism, and he founds the rationalism on this base. His comprehension and interpretation ways are on the relationships between the events and these relationships' properties. His view is determined with a comprehension which gets the data from the sources which come from the observations on the base of realism and from the rational criticisms, related to comprehend the continuity and changing facts, which work with the reason-result dynamics. The information that Haldun obtained through the

Turkish Studies

observation is the base naturally to his realistic research method ; this is supported with the information that he got it as evaluating the sources with the critical approach.

Farabi considered these subjects in details (El-Medinet- ül Fadıla). However, his statement is especially philosophic but Ibn Haldun's statement is an experimental and social one. Haldun made his method after he criticised the sources scientifically and he synthesised the obtained data with the concrete observations.

Even if the various explanations, descriptions and categorizations have been made, for the habitations; the differentiation of rural and urban habitations and the criteria which are applied and their results the discussion of situations which occur depending on the changing and development of man-place relationships, the explanation to be continued, new explanation, description and concepts' occurrence will go on as a nature of science about how and how many disorganized and collective ones are, in the naming and categorization between a single place and the rural habitations.

The habitations means the peak of complex relationship between the resident life, the complex relationship's peak between the man and nature and it means that the formation of nature occurs with the uppermost aspect. So the change in a place and time will cause that this relationship differs, they are also explained, they are evaluated, they are described and they are categorized.

Ibn Haldun who is a great philosopher, historian and geographer distinguished **Hadar** habitation that he described as stable so long in XLV. Century and **Badiya** habitation that he showed as a semi migrant one so that; even if his classification for the settlement is not functional but it bases on whether the settlement is continuous or not, it bases materially for his view that he thinks the economic activities or in another saying, the production as a determinant for the changing and development of societies according to his review, trip-observation and explanations. He determines the **nomadic life** and **urban life** which are two different social and economical lifestyle, in connection with this main view. The nomadic life among them, namely the desert life doesn't express either desert or town or rural area but it may reflect all of them , each region that the bedues dwell on or go around. It includes all of the rural habitations from the aspect of geography today. Moreover, Haldun thinks that each kind of human collaboration occurs in two different environments which are completely dissimilar. **Hadara** is urban environment (city and its close surrounding) and **badava** includes the desert environment. The last environment includes the remote,small rural habitations.

The bedevi habitations don't only express the migrant habitations and life style but also it includes the habitations which are the settled one and deal with the agricultural-based economical activities.

The people in the bedevi habitations made the fishing by foot, hunting, husbandry and the Earth-based production in the primary economical activities with quality to keep living.

Turkish Studies

The people in these habitations keep living far from the talent (art or industry) and the trade. The dwellings are not as durable and equipped one as those in the cities which are naturally available (caves and cavities) depending on their life's knowledge and low economical power.

The economical activities such as industry, trade, art and talents are available in the hadara habitations.

After the people live in yhr bedevi lifestyle, they create the cities as coming in the places together.

The city is a dynamic one. For example, the architectural dwellings-buildings indicate themselves as changing and developing after a city is established.

The selection of place is important to establish the city. It is recommended that the places which have firstly the defendable position, are in an area that can be protected against the enemies' attacks, they are established in a place to be surrounded by the ramparts, where the supply of water is easy, the necessary energy source (wood fuel materials) is easily provided, that has a proper weather for the man's life when the cities are to be established.

It is stated that the housings were built in a way of reflecting the level attained and with the concern of esthetics by the level attained in the knowledge and art, in the hadara habitations from the point of dwelling and architecture.

The law which will be applied in the necessary cases as a result that the man lives together in the hadara (city) habitations and their officers stated that there should be the administrations which are responsible for the city's public works.

Ibn Haldun provided the important explanations and evaluations depending on the criteria, which would survive, for today that the discussions on the criterion and categorization have gone on in terms of the habitations.

Keywords; Ibn Haldun, hadara habitations, bedevi habitations, urban habitations, rural habitations

Giriş

Bilimde sistematığın temelini sınıflandırma oluşturur. Sınıflandırma aynı özelliktekileri bir araya getirme veya toplama olarak değerlendirileceği gibi, farklı özelliktekilerden de ayırmadır. Sınıflandırma aynı zamanda bir karşılaştırmadır. Başka bir ifadeyle kriter ve standartlara dayalı olarak karar verme, değerlendirme ve farklılıkları görebilmedir.

Sınıflandırma, iyi bir gözlem ve birikimin yanında iyi bir muhakeme ve mukayesenin yani beyin jimnastiği ve karşılaştırmının ürünüdür. Sınıflama bir beceridir. Bu beceri ile insan, sistematik düşünebilmenin ilk aşamasını gerçekleştirirken, karmaşık kavram, fikir ve olayları düzenli bir şekilde ele alır. Böylece daha kolay tanıma, tanımlayabilme ve ölçebilme adına benzer olanları bir araya getirirken farklı olanların bunlardan ayrılması gerçekleştirilir. Bu nedenle olguların sınıflandırılmasını sağlamak bütün bilimsel araştırmalar için temel bir aşamadır (Duverger, Çev. Oskay, 1973: 324).

Turkish Studies

Yerleşmeler ve bunların sınıflandırılması, ayırım işlemi gerçekleştirilirken kullanılan kriterler, geçmişten günümüze Coğrafya biliminin ve bu bilimle uğraşan insanların üzerinde titizlikle durdukları aynı zamanda da bu yoğunlaşmanın gösterilmesi gereken bir konu olduğu bir gerçektir. Bu anlamdaki sistematığın başka ifadeyle tipolojinin başlangıcı 18.yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başları (Tolun-Denker, 1977: 6-7) olarak ifade edilse de sınıflandırma ölçütleri olmasa bile, betimlemenin tarihinin M.Ö' sine kadar vardığı bilinmektedir.

Bu anlamda ortaçağda yaşamış ancak bugün bile açıklamış olduğu bazı düşünce ve fikirlerinin aşamadığı İbn Haldun; bilgi birikimi, yetiştiği ortamı iyi gözlemleyip değerlendirebilme, bunlarla beyin jimnastiğini yan yana getirmenin sonucu ve ileriye dönük sahip olunan perspektif diğer ifadeyle ufuk genişliği yüzlerce yıl sonraya ışık tutacak bir anlayışı, bakış açısını ortaya koymasını sağlamıştır. Yerleşmeler için yapmış olduğu ve kıymetini sürdüren açıklamaları çalışmanın esasını oluşturmaktadır.

Materyal

Çalışmanın temelini oluşturan İbn Haldun'un Kitabı'l-İber adlı eserinin ilk bölümü niteliğindeki *Mukaddimenin* İngilizce ve Arapça baskılarına, <http://www.muslimphilosophy.com> adlı siteden ulaşılmıştır.

Mukaddimenin Osmanlıcaya tercümesine Pirizade Mehmet Sahib başlamış (18.yüzyıl) fakat tamamlayamamış, bu tercüme 19. yüzyılda Ahmet Cevdet Paşa tarafından bitirilmiştir. Osmanlıcaya çevrilmiş bu Mukaddimenin bir grup akademisyen (Yavuz YILDIRIM, Sami ERDEM, Halit ÖZKAN ve M. Cüneyt KAYA) tarafından Aralık 2008'de latin harflerine transkript edilen ve Klasik yayınlarının yayımladığı baskısına ulaşılmıştır. Bu tercümede İstanbul kütüphanelerinde bulunan ve kaynak olarak en sağlıklı olanların esas alınmış olması (MU UI 141) önemlidir.

Zakir Kadiri Ugan tarafından tercüme edilmiş, MEB tarafından Şark İslam Klasikleri olarak 1990'da yayınlanmış Mukaddime, çalışmada kendisinden en fazla yararlanan kaynaktır. Bununla beraber Ugan'ın tercüme için kullandığı baskılarda eksikliklerin bulunduğu, bu dezavantajlı durumun ise giderildiği tercüme Uludağ tarafından yapılmıştır. Dergah Yayınları'na basılan (2011), bu tercümeden de yeterince faydalanılmıştır. Buna karşılık Ugan'ın tercümede kullandığı sözcük ve kavramların seçimi çalışma açısından daha tercih edilecek özelliktedir.

Böylece çalışmada ikisi Türkçe 'ye, biri de İngilizce 'ye tercüme edilmiş olan üç çeviriden faydalanılmıştır. Çalışma içinde çeviriler; MU Ug (Mukaddime Ugan), MU UI (Mukaddime Uludağ) ve MU Ro (Mukaddime Rosenthal) olarak gösterilmiştir.

Sözlük olarak Lisan-ül Arab'dan faydalanılmıştır.

Yerleşme coğrafyasının temel kaynakları niteliğindeki kitaplar ve ilgili çalışmalardan araştırma açısından önemli olan;

- Akyüz V.,(Çev.) 2004, *Bilim İle Siyaset Arasında Hatıralar İbn Haldun*, İstanbul
- Cansever T., 1992, *Şehir ve Mimari Üzerine Düşünceler*, İstanbul
- Daniel P., Hopkinson M.,1987, *The Geography of Settlement*, Edinburgh
- Denker B., T., 1977, *Yerleşme Coğrafyası Kır Yerleşmeleri*, İstanbul
- Hassan Ü.,1982, *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, Ankara
- Hülagü, O., 1999, *Farabi ve İbn Haldun 'da Devlet Düşüncesi*, İstanbul

Turkish Studies

- Göney S.,1977, *Şehir Coğrafyası, Yerleşme Coğrafyası*, cilt:1,İ.Ü.,Edeb. Fak. Yay. No:2274, Coğ. Enst. Yay. No:91, İstanbul
- Keleş R.,1972, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, A.Ü., S.B.F.,Yayınları, No: 332, Ankara
- Meriç C.,1996, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim yayınları, İstanbul
- Pirene H., Çev: Karadeniz. Ş., 1991, *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, İletişim yayınları, İstanbul
- Tanoğlu A., 1969, *Beşeri Coğrafya Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul
- Tümertekin E., Özgüç N. 2006, *Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekan*, İstanbul
- Uludağ S., (Çev.) 2001, *İbn Haldun Üzerine Araştırmalar*, İstanbul
- Tümertekin E., Özgüç, N.,2000, *Coğrafya, Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi, İstanbul

kaynakları incelenmiş ve bunlardan faydalanılmıştır.

Ayrıca yerleşmeler ve bunların özellikleri, sınıflandırmaları ile ilgili yapılmış makaleler ile İbn Haldun'un bu konulardaki düşünce ve görüşlerini aktaran makalelerden;

- Alam M.,1960, İbn Khaldun's Concept of The Orijin,Growth and Decay of Cities, *İslamic Culture*, XXXIV, England
- Buksh S. K.,1927, İbn Khaldun and History of Civilization, *İslamic Culture*, I, England
- Darkot B., 1967, Şehir Ayrımında Nüfus Sayısı ve Fonksiyon Kriteri, *İ.Ü.Coğ. Enst. Der. Cilt*, 8.Sayı: 16, İstanbul
- Demangeon A., 1927, La géographie de l'habitat rural [Premier article]. In: *Annales de Géographie*, annee: 36, no:199, pp.1-23
- Demangeon A., 1927, La géographie de l'habitat rural [Deuxième article]. In: *Annales de Géographie*, annee: 36, no:200, pp. 97-114,
- Elmacı S., Bekdemir Ü., 2008, Ortaçağ İslam Âleminde Şehir: İbn Haldun'un Şehre Bakışı, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19, Erzurum
- Stowasser B.,İbn Haldun's Philosophy Of History: The Rise And Fall Of States And Civilizations Çev:Unat Abadan,N.,1984, *S.B.F. Der. Cilt:XXXIX*, No: 1-4, Ankara
- Tanoğlu A., 1954, İskan Coğrafyası Esas Fikirler, Problemler ve Metot. *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: XI, İstanbul, incelenerek yararlanılmıştır.

Metot

Belirli bir amaca veya konuya yönelik yapılan araştırmaları birlikte göz önüne alıp inceleyerek bu çalışmaların sonuçlarından bir senteze ulaşmak için kullanılan yöntem olan meta-analiz (Büyüköztürk ve Diğerleri, 2012:18) yöntemi araştırmanın temel yaklaşımını oluşturmaktadır.

Meta-analiz aynı zamanda farklı çalışmalardan elde edilen sonuçların birleştirilerek genel bir sonuç elde edilmesi için yapılan analiz anlamına geldiği gibi bir çalışmaya ait sonuçların tekrar analiz edilmesi anlamına da gelmektedir (Büyüköztürk ve Diğerleri, 2012: 18).

Yerleşmelerin sınıflandırılması probleminde Haldun'un bakış açısı ile günümüzde yapılan değerlendirme ve açıklamalar çalışmaya yön vermiştir.

İbn Haldun ve Mukaddime

Tunus'ta doğan (1332) Haldun (MU Ul: 15, Buksh, 1927: 567) dünyada önemli medeniyetler açısından büyük bir birikimin bulunduğu Akdeniz Havzası'nın kuzeyinde kalan bir bölümü dışındaki büyük kısmını gezmiş, görmüş ve incelemiştir. Bu ona eski yunanlara göre daha geniş sosyal teoriler kurma imkanı vermiştir (Hassan,1982: 36). Çeşitli nedenlere (yaygın veba ve siyasi olaylar) bağlı olarak aralıklı biçimde sürdürdüğü eğitim hayatında ilerlemiş yaşına rağmen (30 yaşlarında) Fas'ta bulunduğu sıralarda Endülüs, Tunus ve Mağrib'in diğer memleketlerinden gelmiş bilgin ve ediplerinden ders almış ve onlardan faydalanmıştır (MU Ul: 27, Akyüz, 2004: 62). Bu eğitimin yanında Endülüs (iki defa) ve Kuzey Afrika'da bulunan bazı şehirlerde,1351-1375 (h. 751-776) yılları arasında devlet yapısı ve işleyişini anlama, kavrama ve değerlendirme açısından fikirlerinin temelini oluşmasında etkili olacak çeşitli kamu görevleri, mühürdarlık, katip, hukukçu, yüksek yargıçlık ve denetçilik, meclis üyeliği, elçilik, haciplik, hocalık (müderreslik), baş yargıçlık (Akyüz, 2004: 266-275) yaptı.

Aynı zamanda bu görevleri yerine getirirken birbirinden çok farklı özelliklerdeki şehirlerde yaşaması nedeniyle ve kendisinin *Hadara* yerleşmeleri diye belirttiği, şehirle ilgili düşünce, görüş ve değerlendirmelerinin temelleri oluşmuştur. Ayrıca bu süreçte (1351-1375) uzun sayılabilecek bir zaman diliminde de (1366-1372) genel anlamda kır yerleşmeleri diye tanımlayabileceğimiz kendisinin *Bedeve* yaşamı diye adlandırdığı, çöllerdeki yaşam ile göçebelerin yaşamını gözlemleyip incelemiş ve bunlara dönük değerlendirmeler yapmıştır.

Gerçekleştirdiği gezi ve gözlemlerden elde ettikleri ve eğitimiyle oluşturduğu birikiminin gereği olarak 1374 yılından (Akyüz, 2004: 272) itibaren eserlerini yazmaya başlamıştır. Ölümüne bir yıl kalmıyca, başka ifadeyle 1405 yılına kadar, yeni çalışmaların yanında, daha önceki çalışmalarına eklemeler yapmıştır.

Yaptığı bu çalışmalara bağlı olarak "Sosyal bilimlerin babası" ve İslam aleminde "Pozitif ya da tarihsel, gerçek anlamda bilimsel" sosyal bilimlerin kurucusu sıfatı verilmiştir (Stowasser, Çev: Abadan, 1984: 174).

Çalışmanın esasını oluşturacak düşünce, gözlem ve değerlendirmelerini içeren eseri *Mukaddime*'yi, diğer adıyla beşeri bilimler ansiklopedisini (Meriç, 1996: 154) belirtilen zaman dilimi içinde, 48 yaşında iken 1377 yılında yazmıştır (Akyüz, 2004: 272, Buksh, 1927: 572, MU Ul: 40, MU Ug: I IV, Hassan, 1982: 5).

İbn Haldun'un Metodu:

Bilimsel bilgiye ulaşma ve belirlenen hedefe varabilme ancak bunlar için seçilen uygun metot veya yöntem ile gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda Coğrafyanın bir bilim disiplini olarak değerlendirildiği en eski tarihten günümüze ve belki sonsuza kadar değişmeyecek olan şey, Coğrafya laboratuvarının yeryüzü olduğu ve onu keşfetme, anlama ve anlamlandırmanın yolunun ise gezi-gözlem olduğu gerçeğidir.

Gezi-gözlemin temelinde arazideki fiziki ve beşeri bileşenler ve bunlar arasındaki ilişkileri yerinde inceleme, belirleme, açıklama ve yorumlama vardır. Böylece ayrıntıyı, farklılıkları ayır

edebilme, benzerlikleri belirleme, bunlarla insan-mekan arasındaki ilişkinin, neden ve sonuçlarını ortaya koyma işlemi gerçekleştirilir.

Coğrafyayı mekân-insan arasındaki ilişki ve etkileşim diye tanımladığımız zaman; mekânın algılanması, tanıma, değerlendirme, başkaları ile karşılaştırma, sınıflama ve bütün bunlardan yararlanarak hem mekânın hem de mekân insan ilişkilerinin nasıl daha iyi olacağına dair geleceğe yönelik bir perspektif oluşturmak için gezi-gözleme ihtiyaç vardır ve bu bir zorunluluktur. Ayrıca bir olayın-olgunun Coğrafyanın temel prensiplerine (dağılım, bağlantı ve nedensellik) göre değerlendirilmesi de ancak araziye yapılacak bilimsel gezi ve gözlemlerle gerçekleştirilebilecektir.

Coğrafya gezi-gözlem arasındaki bu bağ Haldun'un düşünce ve değerlendirmeleri için de belirleyici olmuştur. Beslendiği önemli kaynaklardan birisi de kucağında yaşadığı çevre olan (Meriç, 1996: 159) Haldun gerçekçilik temelinden hareket eder ve rasyonalizmini bu temel üzerine kurar. Kavrama ve yorum biçimi olaylar arası ilişkiler ve bu ilişkilerin özellikleri üzerinedir (Hassan, 1982: 130). Gerçekçilik temelinde dayanan gözlemlerden ve rasyonel eleştirilerden geçen kaynaklardan veri alan, süreklilik ve değişme olgularını kavramaya yönelik, sebep - sonuç dinamiği ile işleyen bir kavrayışla düşüncesi belirlenir (Hassan, 1982: 161). Doğal olarak gözlem yoluyla edindiği bilgiler Haldun'un gerçekçi araştırma yordamının temelini oluşturur. Ayrıca bunu, kaynakları kritik yaklaşım ile değerlendirerek edindiği bilgi destekler (Hassan, 1982: 118).

Farabi inceden inceye bu konuları ele almış (El-Medinet- ül-Fadıla), fakat onun ifadesi özellikle filozofik, buna karşılık İbn Haldun'un ki deneysel ve sosyaldir (Alam, 1960: 97). Haldun, kaynakları bilimsel eleştirilerden geçirdikten sonra elde ettiği verileri somut gözlemleriyle sentezleyerek metodunu (Hassan, 1982: 125) oluşturmuştur.

Yerleşmelerin sınıflandırılması ve İbn Haldun

Geçmişten günümüze bilimsel çalışma ve bilgi üretilmesinde sınıflandırmanın önemi ve gerekliliği tartışılmazdır. Sınıflandırma ile konuların birbirine bağlanması, açıklanması, anlaşılması ve değerlendirilmesi kolaylaşmıştır. Üst düzey bir zihinsel beceri olan sınıflama ile aynı özellikte olanlar ile farklılık gösterenler arasında ayırışma değil buna karşılık karşılaştırarak ilişki kurmak ve bunları açıklamak vardır. Bununla birlikte benzerlerin bir araya getirilmesi de doğal olarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda yerleşmelerin sınıflandırılması da Coğrafya disiplininin önemli, buna karşılık çok tartışılan bir konusu olarak karşımıza çıkar. Yerleşmeleri çeşitli özelliklerine göre sınıflandırmak buna göre adlandırmak ve açıklamak geçmişte olduğu gibi günümüzde de karmaşık ve çok yönlü değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Yerleşme çeşitlerini birbirlerinden ayırt etmek, her birinin definisyonunu (açıklamasını) yapmak ve iskân kategorileri arasındaki yerlerini tayin etmek güç olup, bu mesele, yarım asırlık, hatta milletlerarası çapta bu sahada etüdlerin başladığı Kahire milletlerarası Coğrafya Kongresi (1925) hareket noktası olarak itibar edilirse, ancak bir çeyrek asırlık bir mazisi olan iskân coğrafyasının kanaatimizce bugün de karşısında bulunduğu ilk, en mühim ve en nazik problemidir (Tanoğlu, 1954: 4).

İskan Coğrafyasına ait terimler müphemiyetlerini (tartışmalı durum) henüz az çok muhafaza etmektedirler; o kadar ki, ileride göreceğimiz gibi, bugün tarihçiler ve sosyologlar kadar coğrafyacıların da İskan Coğrafyası'nın iki ayrı ve ana faslını teşkil eden kır iskan (habitat rural) ile şehir iskan (habitat urbain) kavramlarını ayırt etme ve onların tanımlanmaları meselesinde bile hala bir bocalama yaşadıkları görülmektedir. Bununla beraber şüphesiz her memlekette ve dilde bu bakımdan vaziyet aynı olmaktan çok uzaktır. Bazı memleketlerde İskân Coğrafyası etütleri çok ilerlemiş, bu sayede bu memleketlerde rastlanan iskân şekilleri mana ve vuzuh kazanmıştır (Tanoğlu, 1954: 4).

Turkish Studies

Çeşitli açıklamalar, tanımlamalar ve sınıflandırmalar yapılsa da, yerleşmeler açısından tek mesken ile köy yerleşmeleri arasındakilerin adlandırılması ve sınıflandırılmasında, dağınık ve toplu olmanın nasıl ve ne kadar olduğu konusunda, kır yerleşmeleri ile şehir yerleşmelerinin ayırt edilmesi ve bu sınıflamada başvuru kriterler ve bunların sonuçları, insanın mekanla olan ilişkilerinin değişim ve gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan durumların tartışılması devam edecek, yeni açıklama, tanım ve kavramların oluşması bilimin doğası gereği sürüp gidecektir.

Yerleşme, yerleşik hayat, insan doğa arasındaki karmaşık ilişkinin zirvesi ve doğayı şekillendirmenin en üst boyutuyla gerçekleşmesi demektir. Buna bağlı olarak mekan ve zamandaki değişim bu ilişkinin farklılaşmasına aynı zamanda bunların açıklanması, değerlendirilmesi tanımlanması ve sınıflandırmaların da aralıksız değişmesini sağlayacaktır.

Büyük feylesof, tarihçi ve coğrafyacı İbn Haldun daha XIV. asırda sabit olarak vasıflandırdığı **Hadar** yerleşmesi ile yarı göçebe olarak gösterdiği **Badiya** yerleşmesini ayırt etmiştir ki, İbn Haldun'un iskânı bu şekilde tasnifi, fonksiyona değil, iskânın devamlı olup olmamasına dayanmaktadır (Tanoğlu, 1954: 11) diye ifade edilse de, Haldun'un yapmış olduğu inceleme, gezi-gözlem ve açıklamalara göre üretimi toplumların değişmesi ve gelişmesindeki belirleyici faktör olarak görmesi düşüncesinin maddi temelini oluşturur (Hassan, 1982: 162). Bu temel düşünceye bağlı olarak iki ayrı sosyal ve ekonomik hayat tarzı olan **bedevilik** ve **hazeriliği** (Hassan, 1982: 145) tespit eder. Bunlardan bedevilik, badiye hayatı, ne çöl, ne köy ne kır belki bunların hepsi, bedevilerin oturduğu veya dolaştığı her bölgeyi (Meriç, 1996: 147) ifade eder. Bu günümüzdeki coğrafi bakış açısıyla bütün kır yerleşmelerini kapsar. Zaten Haldun'a göre her çeşit beşeri işbirliği birbirinden taban tabana zıt iki çeşit çevrede oluşmaktadır: **Hadara** yani kentsel çevre (şehir ve yakın çevresi) ve **badava** yani çöl çevresinde. Sonuncu çevreye ücra, küçük kırsal yerleşim birimleri de girmektedir (Stowasser, Çev: Abadan, 1984: 175).

Haldun, belirlediği bu iki yerleşme biçimi ve yaşam tarzlarını çeşitli yönleriyle değerlendirerek özellikleri üzerinde durmuştur.

Bedeviliğin (bugünün kır yerleşmeleri) özellikleri:

1- Sosyal hayatın insan için zorunluluk olduğunu savunan (MU Ug: II 117, MU Ro: 388, MU Ul: 630) Haldun bedevi yerleşmeler için yalnızca göçebe yerleşmeleri ve yaşam tarzını ele almamış, yerleşik ancak tarıma dayalı ekonomik faaliyetlerle uğraşan yerleşmeleri de (Hassan, 1982: 159, 246, Stowasser, Çev: Abadan, 1984: 175, Meriç, 1996: 147, MU Ug: I 303, MU Ro: 161, MU Ul: 323) bu yerleşme tipi içinde değerlendirmiştir.

2- Bedevi yerleşmelerde insanlar yaşamlarını devam ettirecek nitelikte primer ekonomik faaliyetler içinde yer alan toplayıcılık, avcılık, hayvancılık ve toprağa dayalı (MU Ug: I 301-304, 389, MU Ro: 161-163,514, MU Ul: 323-324, 368, 729) üretim gerçekleştirirler.

3-Bu yerleşmelerdeki insanlar yaşamlarının gereği olarak daha çok hadara (şehir) yerleşmelerindeki insanların ihtiyaç duydukları hüner (sanat veya zenaat) ve sanayiden uzak (MU Ug: I 389, II 263, MU Ro: 204, MU Ul: 323, 730) bir şekilde yaşamlarını sürdürürler.

4- Bedevi yerleşmeler kazanç vasıtalarının az olduğu, ticaretin canlı olmadığı, (MU Ug: II 280, MU Ro: 460, MU Ul: 660) dinar ve dirhemlerinin fazla olmadığı (MU Ug: I 389, MU Ro: 204, MU Ul: 323, 368) sınırlı miktarlarda üretimin gerçekleştirildiği (MU Ug: I 303, MU Ro: 161, MU Ul: 323-324) yerlerdir.

5- Bedevi yerleşmelerdeki meskenler doğal olarak bulunanlar olduğu kadar (mağara ve oyuklar) yaşamlarının bilgi birikimi ve ekonomik güçlerinin düşüklüğüne bağlı olarak şehirlerdeki kadar sağlam ve donanımlı (MU Ug: II 383, MU Ro: 454,515, MU Ul: 730-733) değillerdir.

Turkish Studies

Hadara yerleşmelerin (şehirlerin) özellikleri

1- İnsanlar bedevi yaşam tarzını yaşadktan sonra bir yerlerde toplanarak şehirleri oluştururlar (MU Ug: II 223, MU Ro: 433, MU Ul: 631). Şehir mutlak anlamda sadece yerleşik hayat olan bir mekanda bulunmaktadır. Başka ifadeyle şehir yerleşiklikle açıklanır.

2- Şehir dinamiktir. Örneğin mimari, mesken-binalar şehir kurulduktan sonra değişerek gelişerek kendilerini gösterirler (MU Ug: I 304, MU Ug: II 267-298, MU Ro: 454 MU Ul: 730, 732). Aynı zamanda etrafındaki bedevi yerleşmelerden gelen nüfusla da dinamikliğini gösterir (MU Ug: I 308, MU Ro: 164, MU Ul: 326).

3- Şehir kurulurken yer seçimi önemlidir (MU Ug: II 234, MU Ro: 453, MU Ul: 635). Burada en başta savunulabilir konumda olması, düşman saldırılarına karşı korunabilen bir yerde olması, surlarla çevrilebilecek bir yerde kurulması (MU Ug: II 234-239, MU Ro: 440-442, MU Ul: 637-638), su temininin kolay olduğu (MU Ug: II 237, MU Ro: 441, MU Ul: 636), ihtiyaç duyulacak enerji kaynağının (yakacak malzemeleri) kolay sağlanacağı (MU Ug: II 237, MU Ro: 441, MU Ul: 637) havasının insan yaşamı için uygun olan yerlerin (MU Ug: II 234-235 MU Ro: 440, MU Ul: 635) şehir kurulacağı zaman tercih edilmesini önermektedir.

4-Hadara (şehir) yerleşmelerinde insanların bir arada yaşamaları sonucu ihtiyaç duyulacak durumlarda kendisine başvurulacak yasa ve bunların uygulayıcısı yönetimlerin bulunmasının (MU Ug: II 117, MU Ro: 388, MU Ul: 571) aynı zamanda bu yöneticilerin şehrin imarından da sorumlu olmasının (MU Ug: I 390, II 224, MU Ro: 204-433, MU Ul: 571-629) gerekliliği vurgulanmıştır. Bu belirtilen durum günümüzde şehir kır ayrımı konusunda üzerinde durulan yönetim farklılığı kriterinin karşılığı olarak değerlendirilebilir.

5-Mesken ve mimari açıdan hadara yerleşmelerinde; bilgi birikimi ve sanatta erişilen düzeye göre (MU Ug: I 304, MU Ug: II 372-392, MU Ro: 515-519, MU Ul: 730, 732, 734) ulaşılan seviyeyi yansıtabilecek şekilde ve estetik kaygısıyla konutların inşa edildiği belirtilmektedir.

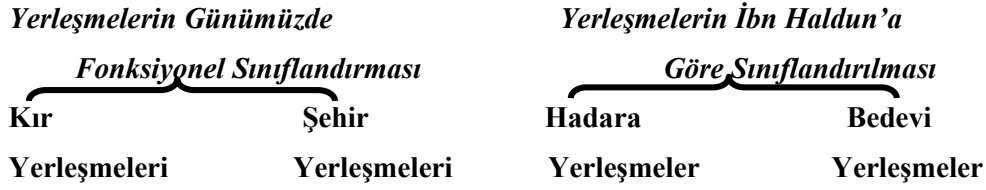
6- Hadara (şehir) yerleşmelerinde insanlar genellikle çiftçilikle uğraşmazlar (MU Ug: II 304, 353, 383, MU Ro: 455, 496, 514, MU Ul: 699, 714, 717, 730). Çeşitli meslekler, (MU Ug: II 289, 310, 326, 327, 368, 370, 375, 377, 392, MU Ro: 455, 474, 482, 510, MU Ul: 652-721) sanayi, ticaretle uğraşırlar (MU Ug I: 304, MU Ug: II 326, 327, 368, 369, MU Ro: 505, 507, MU Ul: 699, 720, 723, 724). Başka bir ifadeyle günümüzde yerleşmeler sınıflandırılırken üzerinde durulan ekonomik fonksiyon kriterinin gereklerine göre hadara (şehir) yerleşmelerinin özellikleri sıralanmıştır.

SONUÇ

1-En yalın ifadeyle doğa insan ilişkisini ele alan Coğrafyanın önemli araştırma inceleme alanlarından yerleşme coğrafyasına ait konuları araştıran İbn Haldun, bunu geniş bir alanı gözlemleyerek gerçekleştirmiştir. Şehirlerin ve doğal olarak medeniyetlerin doğuş yerlerinden olan Akdeniz havzasının güneyinde bugünün devletleri Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır, doğusunda Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve İsrail, kuzey batıda da dönemin önemli bilim merkezi Endülüs'ü içinde bulunduran İspanya ve bunlarla beraber Arabistan yarımadasında gözlem ve incelemeler yapması farklı alan ve kaynaklardan beslenmesini sağlamış olmuş değerlendirmelerinin ve tespitlerinin kıymetini artırmıştır.

2-Gözlemleri ve elde ettiği bilgileri sonucunda ortaya koyduğu iki yerleşme şeklinin özellikleri hakkında açıklamalar yapmıştır. Belirlediği yerleşme şekillerini sınıflandırırken günümüzde yapılan ayrıma çok yakın özelliklerde yerleşmeler belirlemiştir. Bunlar fonksiyonel

anlamdaki sınıflandırmaya benzer şekilde şehir yerleşmelerine karşılık hadara, kır yerleşmelerine karşılık bedevi yerleşmelerdir.

3- Bu yerleşmelerden **hadara** (şehir) yerleşmelerinin doğal olarak yerleşik özelliğine karşılık **bedevi** yerleşmelerin bugünkü kır yerleşmeleri gibi hem yerleşik hem de göçebe olabileceği belirtilmiştir.

4- Belirlediği bu iki yerleşim çeşidinde temel ayrım noktalarının başında günümüzde de üzerinde durulan; uğraşılan ekonomik faaliyetlerdir. **Hadara** yerleşmelerde bugünün şehirlerinde nüfusun büyük kısmının uğraş alanı olan ekonomik faaliyetler (sanayi ve hizmet sektörünün kolları), **bedevi** yerleşmelerde ise daha çok bu günün kır yerleşmelerinde yaşayan nüfusun uğraştığı ekonomik faaliyetlerin (hayvancılık, toplayıcılık, avcılık ve ekip biçme) olduğunu ifade etmiştir. Böylece ortaçağda günümüzden 800 yıl önce yerleşmelerin sınıflandırılmasını modern bir bakış açısıyla gerçekleştirmiştir.

5- Hadara (şehir) ve bedevi (kır) yerleşmelerinde meskenlerin özelliklerinin birbirinden farklı olduğunu, bedevi yerleşmelerde doğal ortamın etkisinin yoğun olarak hissedilmesine karşılık hadara yerleşmelerde sanayi, sanat, estetik ve ulaşılan bilgi düzeyinin meskenlerin yapımında kendisini gösterdiğini açıklamaktadır.

Günümüzde bile ayrımının tartışmalı olduğu yerleşmeleri sınıflandırırken Haldun bugün geçerliliğini koruyabilecek kriterlere bağlı olarak, açıklama ve değerlendirmeler yaparak geleceğe başka ifadeyle günümüze kıymetli bilgiler ulaştırmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyüz V.,(Çev.) 2004, Bilim İle Siyaset Arasında Hatıralar İbn Haldun, İstanbul.
- Alam M.,1960, İbn Khaldun's Concept of The Orijin,Growth and Decay of Cities, İslamic Culture, XXXIV, England.
- Buksh S. K.,1927, İbn Khaldun and History of Civilization, İslamic Culture, I, England
- Cansever T., 1992, Şehir ve Mimari Üzerine Düşünceler, İstanbul.
- Daniel P., Hopkinson M.,1987, The Geography of Settlement Edinburgh.
- Darkot B., 1967, Şehir Ayrımında Nüfus Sayısı ve Fonksiyon Kriteri, İ.Ü.Coğ. Enst. Der.Cilt, 8.Sayı: 16, İstanbul.
- Denker B., T., 1977, Yerleşme Coğrafyası Kır Yerleşmeleri, İstanbul.
- Demangeon A., 1927, La géographie de l'habitat rural [Premier article]. In: Annales de Géographie, annee: 36, no:199, pp.1-23.
- Demangeon A., 1927, La géographie de l'habitat rural [Deuxième article]. In: Annales de Géographie, annee: 36, no:200, pp. 97-114.

- Duverger M., Çev. Oskay Ü., 1973, Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş, Ankara.
- Elmacı S., Bekdemir Ü., 2008, Ortaçağ İslam Âleminde Şehir: İbn Haldun'un Şehre Bakışı, Doğu Coğrafya Dergisi, 19, Erzurum.
- Göney S.,1977, Şehir Coğrafyası, Yerleşme Coğrafyası, cilt:1,İ.Ü.,Edeb. Fak. Yay. No:2274, Coğ. Enst. Yay. No:91, İstanbul.
- Hassan Ü.,1982, İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi, Ankara.
- Hülagü O., 1999, Farabi ve İbn Haldun'da Devlet Düşüncesi, İstanbul.
- Keleş R.,1972, Şehirciliğin Kuramsal Temelleri, A.Ü., S.B.F.,Yayımları, No: 332 Ankara.
- Meriç C.,1996, Umrandan Uygurlığa, İletişim yayımları, İstanbul.
- Pirene H., Çev: Karadeniz. Ş., 1991, Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, İletişim yayımları, İstanbul.
- Stowasser B.,İbn Haldun's Philosophy Of History: The Rise And Fall Of States And Civilizations Çev:Unat Abadan,N.,1984, S.B.F. Der. Cilt:XXXIX, No: 1-4, Ankara.
- Tanoğlu A., 1954, *İskan Coğrafyası Esas Fikirler*, Problemler ve Metot. Türkiyat Mecmuası, Cilt: XI, İstanbul.
- Tanoğlu A., 1969, Beşeri Coğrafya Nüfus ve Yerleşme, İstanbul.
- Tümertekin E., Özgüç N. 2006, Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekan, İstanbul.
- Tümertekin E., Özgüç, N.,2000, Coğrafya, Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar, Çantay Kitabevi., İstanbul.
- Uludağ S., (Çev.) 2001, İbn Haldun Üzerine Araştırmalar, İstanbul.
- Mukaddime Çev: Zakir Kadiri Ugan, 1990, MEB, Şark İslam Klasikleri, İstanbul.
- Mukaddime Çev: Süleyman Uludağ, 2011, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Mukaddime Osmanlıca Tercümesi, Pirizade Mehmet Sahip, Haz: Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan, M. Cüneyt Kaya, 2008, Klasik Kitaplar, İstanbul.
- Wolff D., 2016, *Albert Demangeon : un géographe face au monde rural (jusqu'en 1914)* Ruralia Sciences sociales et mondes ruraux contemporains.
- <http://www.muslimphilosophy.com>